

Göbekli Tepe

İnsanoğlunun ilk tapınağı

Dünyanın en eski anıtı

Göbekli Tepe is one of the most fascinating Neolithic sites all over the world. It is a "Tell", an artificial mound formed by the construction work of man. But it is not a place for people to live; it consists of several sanctuaries in the form of round megalithic enclosures. It is clear that after a period of time, these sanctuaries were intentionally and rapidly buried, a process which seems to have been a fixed part of their useful lives right from the beginning.

Önce Kutsal Alanlar, Sonra Şehirler Kuruldu

Yazı: Oliver DIETRICH / Çiğdem KÖKSAL-SCHMIDT / Cihat KÜRKCÜOĞLU / Jens NOTROFF / Klaus SCHMIDT
Alman Arkeoloji Enstitüsü, Doğu Bilimleri Bölümü, Berlin Fotoğraflar, Göbekli Tepe Kazı Arşivi

Dikkatleri üzerine toplayan Buz Çağı sanatlarıyla birlikte Paleolitik Dönem insanı, karmaşık ruhani dünyalarını terk ettiler. Doğal kutsal alanlar, özellikle kaya sığınakları benzeri doğal oluşumlar, mağaralar veya sıradan ağaçlar, kutsal olaylarla bağlantılı olarak kullanılan yerleri işaret etti. Bu "Buzul Çağı Avcılarının Büyük Çağı" idi. Hayvanlar ruhani dünyaya hakim olmuşlar, betimlemeleri mağara duvarlarında veya taştan, kemikten, fildişinden yapılan nesnelere üzerinde yerini almıştı. İnsan betimlemeleri oldukça nadir kullanılırdı ve hayvanlarla karşılaştırıldığı zaman çok da önemli değildi.

Yakın Doğu'da, Buzul Çağının hemen sonunda, yeni bir yaşam biçimi gün ışığına çıktı: Yiyecek üreten bir kültürün dünyası, yaşamın Neolitik yönü. İnsanoğlunun tarihindeki bu hayati anlama sahip olan değişimle birlikte inanç sistemleri de değişti. Artık hayvanlar insanoğlunun dünyasına hâkim değildi, insanoğlu kendini merkezi nokta haline dönüştürdü. Bu, son 20 yıl içinde Yakın Doğu'daki Neolitikleşme konusunda-

ki bakış açımızın değişmesini sağlayan önemli veriler sunan araştırmaların bize kazandırdığı birkaç yeni ışık.

K. Kenyon'un Jericho'da (Filistin'de Tell es Sultan olarak da adlandırılan antik kent) yeni ufuklar açan araştırmalarından beri, güney Levant'ta yiyecek üretiminin kökeni araştırıldı. Güney Irak'ta Jarmo'da Linda ve Robert Braidwood tarafından yapılan etkileyici araştırmalarla birlikte, ağırlık Verimli Hilal'in kuseydoğu noktasında veya R. Braidwood'un deyimiyle "tepelik yamacına" toplandı. Son zamanlarda bu daha da anlaşılır bir hal aldı. Fırat ve Tigris'in orta ve üst uzantısı ve Taurus Dağlarının yamaçları, kısacası Yukarı Mezopotamya, yeni yaşamın kaynağı olabilecek bir potansiyele sahipti. Bu, yabani otların bir süre sonra evcil bitkilerle sarıldığı bölgeydi.

Aynı zamanda, insanoğlunun tarihinde önemli değişimler yaratan sebepler üzerine odaklanılması yeni bir keşfi de ortaya çıkardı. İlk önce, insanların maddi gereksinimleri ve tarımın baş gösterişi arasındaki doğrudan ilişki saptandı. V. G. Childe, önde sürdüğü ve bugün halen popüler olan "Neolitik Devrim" terimiyle, insanları çiftçiler olarak yerleşime iten en önemli etkenin iklim değişikliği olduğunu öne sürmüştür. Onun görüşüne göre, nüfusun baskısı onları yiyecek üretimini sağlamak amacıyla yeni yollar bulmaya zorlamış, kuraklık insanları çöllere yöneltmiştir.

Braidwood'un Kuzey Mezopotamya'daki araştırmalarıyla birlikte, bu bölgenin Neolitikleşme sürecinde doğal bir alt yapıyı oluşturduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda bu bölge, değişimin neden ve nasıl bu alanda oluştuğunu anlamamıza yardımcı olmuştur. uygun ölçekte kazılan hemen hemen her 10. ve 9. binyıl yerleşimi, yaygın festivaller gibi toplumsal ve dinsel amaçlar için kullanılan açık alan veya özel yapılar, yerleşim ve özelleştirilmiş atölye arazileri gibi farklı mekansal bölümleri içinde taşır. Bu, bugüne kadar varlığından haberi

Göbekli Tepe is one of the most fascinating Neolithic sites all over the world. It is a "Tell", an artificial mound formed by the construction work of man. But it is not a place for people to live; it consists of several sanctuaries in the form of round megalithic enclosures. It is clear that after a period of time, these sanctuaries were intentionally and rapidly buried, a process which seems to have been a fixed

olunmayan sosyal karmaşanın derecesine tanıklık eser. Özellikle kültle ilişkili olan ve açık bir şekilde toplumlara ait olduğu görülen yapıların anıtsallığı ve zengin ikonografisi, halen avcı-toplayıcıları ön plana çıkarır. Bu düşünce yapısı ve sosyal yapıların değişimi, J. Cauvin tarafından açıkça belirtildiği gibi yaşamın yiyecek üretimi yönünde değişiminden sonra değil önce olmuştur.

Düşüncelerimizdeki Neolitikleşme süreç değişiminin merkezi, Türkiye'nin güneydoğusundaki bir alandır. Fırat bölgesinde, Şanlıurfa'nın kuzeydoğusuna 15 kilometre uzaklıkta yer alan Göbekli Tepe'de, 1995 yılından bu yana Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Klaus Schmidt başkanlığında sürdürülen kazı çalışmaları, MÖ yaklaşık 9600-8000 yılları arasına, erken ve orta Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen tamamen umulmadık anıtsal bir mimariyi gün ışığına çıkarmıştır. Yerleşim yapılarının yer almaması, Göbekli Tepe'nin sırf tapınak

alanı rolünü üstlendiğini gösterdi. Halen avcı toplayıcı olan insanların kült merkezini.

Göbekli Tepe, devasa T-biçimli dikmelerle bu sütunlardan daha da uzun olan iki merkezi sütunun çevrelendiği ve dairesel yapıların oluşturulduğu anıtsal mimariyi üreten ve Çanak-Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen eski bir tabaka ile tanımlanır. Daha erken evre (Tabaka II, erken ve orta Çanak Çömleksiz Neolitik A), genellikle sadece iki küçük merkezi sütun içeren veya hiç içermeyen daha küçük dikdörtgen yapılardan meydana gelir. Sütunlar, duvarlar aracılığıyla birbirleriyle bağlantılıdır ve dikili taşlar sadece çeşitli hayvan motifleriyle dekore edilmemiştir. Bazı durumlarda eller ve kollarla dekore edilerek, bunların stilize insan benzeri bireyleri betimleyen heykeller olduğunu gösterir. Soyut, özel bir şahsa ait olmayan, T-biçimli yaratıklar belirgin bir şekilde bir diğer olağandışı bir dünyaya aittir. Tepe, bir zaman sonra bu dairesel yapıların hız-

Göbekli Tepe is one of the most fascinating Neolithic sites all over the world. It is a "Tell", an artificial mound formed by the construction work of man. But it is not a place for people to live; it consists of several sanctuaries in the form of round megalithic enclosures. It is clear that after a period of time, these sanctuaries were intentionally and rapidly buried, a process which seems to have been a fixed part of their useful lives right from the beginning.

Göbekli Tepe is one of the most fascinating Neolithic sites all over the world. It is a "Tell", an artificial mound formed by the construction work of man. But it is not a place for people to live; it consists of several sanctuaries in the form of round megalithic enclosures. It is clear that after a period of time, these sanctuaries were intentionally and rapidly buried, a process which seems to have been a fixed

la ve kasıtlı olarak doldurulması ile sonuçlanmıştır.

Yer altı radarını da içeren jeomanyetik yüzey araştırması, arkeolojik yüzey araştırmalarına dayanarak tahminleri doğrulamış, daha eski yuvarlak megalitik yapıların tepenin belli bir kısmında sınırlandırılmamış olduğu ve tüm alana yayıldığı görülmüştür. Ondan fazla geniş yapı jeofizik haritasında yerini almıştır. Tepenin yüzeyindeki birkaç alanın, daha sonraki yapıların yer almış olabileceği kesin sınırları harita üzerinde

belli olmadığından, toplamda en az yirmi yapının Göbekli Tepe'yi kaplamış olduğu muhtemeldir.

Kazı çalışmaları yapılan A-G yapıları ve bu yapıların sütunları ortaya çıkarılışlarına göre numaralandırılmışlardır. Halen sadece kısmen kazılabilmiş olan A Yapısı, gizemli kabartmaları ortaya koyar. Bunlar arasında Sütun I üzerinde görüldüğü gibi, yaklaşık 17 hayvanın yer aldığı bir "ağ" gibi, birbirine girmiş yılanların "duvar örtüsü" de yer alır. İnsan biçimli özelliği ile akıllara yerleşen T-biçimli sütunların gövdesinde, daha fazla yılan ve iki paralel şerit vardır. Bu izler şal benzeri bir giysiye ait olmalıdır ve bu özellik III. ve II. tabakadaki birçok sütunun üzerinde görülür. Bu yapının hükmeden hayvanları yılanlardır.

B Yapısı'nda bu rolü tilkiler üstlenir. Merkezi sütunların her biri ön yüzünde, yapının güneydoğudaki girişine doğru zıplayan birer erkek tilki betimi içerir. Bu merkezi sütunların arasında zemin seviyesine ulaşılmıştır. Orada Sütun 9'un önündeki zemin üzerine oturtulan sığ kireçtaşı plakayla çimento mozaiği zeminin kazısı yapılmıştır ve bu zemin burada gerçekleştirilen ritüellerin bir parçası olarak libasyonlarla ilgili bir ipucu olarak görülebilir.

C Yapısı'nın merkezi sütunları (Sütun 35 ve 37), antik dönemde tahrip edilmiştir. Sırf bu tahribatı gerçekleştirmek için geniş bir çukurla karşılaşmıştır ve çukurun alt kısmında atılmış parçalar vardır. Bu parçaların lazerle taranması sonucu ortaya çıkan, 5 metrelik bir yüksekliği gösteren Sütun 35'in sanal bir rekonstrüksiyon geçirmiş olabileceğine yöneliktir. Burada tamamen gün ışığına çıkarılmış olan zemin, doğal ana kayadır ve dikkatli bir şekilde düzleştirilmiştir. Merkez sütun-

lar için iki altlık doğal kayadan çıkarılmıştır. C Yapısı'nda, birçok yüksek kabartmanın yanı sıra iç içe üç (ya da muhtemelen dört) duvar halkası ve sütunlar not edilebilir. Motiflerde yaban domuzu betimlemeleri hâkimdir. Sütun 27'de, yaban domuzu alçak kabartmasının yanında yırtıcı bir hayvan betimi içeren olağanüstü bir yüksek kabartma daha yer alır. Hem hayvan hem de sütun tek parça taştan yapılmıştır. Bu yapının T-biçimli sütunlarının üzerindeki yaban domuzlarının yoğun varlığı, bugüne kadar alanda ortaya çıkarılan ve çoğu C Yapısı'nda bulunan birçok yaban domuzu ve buluntularla paralellik gösterir. İlginç olan şudur ki, bu yapının sütunları üzerinde hiç yılan tasviri yoktur. Ancak tek bir yılan kabartması, yapının güney bölümünde yer alan yatay taş levhalardan biri üzerinde görülebilir.

D Yapısı, B ve C yapılarının kuzeyinde bulundu. Bu yapı, yapılar arasında en geniş olanıdır. Taş Çağına tarihlenen ve az ya da çok başarılı bir şekilde yapıyı kullananlar tarafından tamir edilmiş olan birkaç tahrip dışında mükemmel bir korunma sergiler. Burada iki devasa büyüklükte merkezi sütun ve büyük ihtimalle sayıları 12 olan duvarları çevreleyen sütunlar vardır. Bugüne kadar bu sütunlardan 11 tanesi görülebilmştir, kalan bir tanesi muhtemelen kuzey çöplükte saklıdır. D Yapısı'nda, tilki ve yılan betimlemeleri ortaktır, fakat bu yapıda geniş bir figür betimlemesi çeşitliliği vardır: yaban domuzları, öküzler, ceylanlar, yabaneşekleri ve etçil (carnivore) benzeri muhtemelen bir kedigil. Turnalar, leylekler, ibis ve ördek gibi kuşların da betimlemesi yer alır.

Bu betimlemelerin birkaçının hikâyesel karakterinin önemi, batı tarafındaki tüm yüzeyi geniş bir motif çeşitliliği ile kaplanan Sütun 43 tarafından belirtilir. Buradaki hâkim figür büyük bir akbabadır. Sağ kanadı ileriye işaret ederken sol kanadını yukarı kaldırmaktadır. Muhtemelen bu hareket, sağ kanadın ucunda görülebilen göğü ya da küreyi hedefler. Akbabanın sağına doğru ibis olabilecek olan başka bir kuş, bir yılan, H-biçimli iki sembol ve bazı kümes hayvanları betimlenir. Sütun 43'ün altındaki ayak kısmında başka hayvanlar görülür. Burada, sahneye büyük bir akrep ve başka bir kuşun baş ve boyun kısmı hâkimdir. Kuşun boynunun sağına doğru özellikle ilginç olan bir tema yer alır. Sütun üzerindeki tahribe bağlı olarak, tam olarak korunamamıştır, fakat ereksiyon halindeki penisi ile başsız bir insan figürü oldukça belirgin bir şekilde dikkati çeker. Durumu, vahşi bir ölümü göstermez ve ona eşlik eden akrepler, yılanlar ve akbabalar bu izlenimi güçlendirir. Bu sütun üzerindeki resimlerin düzeni, Taş Çağı mitolojisinin ne kadar etkileyici zenginlikte ve bizim bilgimizin halen ne kadar yetersiz olduğunu bize gösterir.

Merkezi sütunların (Sütun 18 ve Sütun 31) üst kısımları yıllarca görülebilmştir. Her ikisinde de düz kabartma ile omuz atkısı ve kollar betimlenmiştir. Doğudaki Sütun 18, sağ

kolu üzerinde bir tilki gösterir. Göğüs kısmında bugüne kadar anlamları çözülemeyen yarım ay, disk ve iki karşıt unsurun motifi yer alır. Batıdaki Sütun 31, bukranium (öküz başı) biçiminde bir gerdanlık takar. Eğim basıncına bağlı olarak her iki sütun da eğik bir pozisyonda durmaktadır ve bunlardaki kazılar sadece dengelerini sağlamak için önleyici ölçüler alındık-

tan sonra mümkün olmuştur. 2009 yılında zemin seviyesine ulaşılmıştır. C Yapısı'nda olduğu gibi, doğal ana kaya dikkatli bir şekilde düzleştirilmiş ve yine iki altlık T-biçimli sütunların dikildiği alanın içine, yapının ortasına doğal ana kayadan işlenmiştir. Bu sütunların her ikisi de yaklaşık 5,5 metre boyutlarında nefes kesici yüksekliğe sahiptir ve herhangi bir tahribe uğramadan korunmuştur.

Sütunların shaftlarının bugüne kadar saklanan alt kısmı son zamanlarda ortaya çıkarılmıştır. Her iki sütun üzerinde de kolların ve ellerin ortaya çıkmış olması şaşırtıcı değildir fakat ayrıca bir keşif daha yapılmıştır: her iki sütunun da kolları altında kemerleri vardır ve bu kemerler düz kabartma şeklinde yapılmıştır. Kemer tokası her ikisinde de vardır ve doğudaki sütun üzerinde H ve C-biçimli sembollerden oluşan bazı süslemeler vardır. Hatta diğer bir özellik daha ilginçtir. Her iki kemerde de bir peştamal, aşağı sarkar ve genital bölgeyi

Göbekli Tepe is one of the most fascinating Neolithic sites all over the world. It is a "Tell", an artificial mound formed by the construction work of man. But it is not a place for people to live; it consists of several sanctuaries in the form of round megalithic enclosures. It is clear that after a period of time,

kapatır. Biçimlerinden anlaşıldığı gibi burada tilki derisi betimlenmiştir. Bu peştemallerin sütun heykellerin genital bölgesini kapatmasından dolayı, bu iki bireyin cinsiyeti hakkında bilgi sahibi olamıyoruz. Fakat Nevalı Çori Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşiminden bulunan ve kemerli kil figürinlerin her zaman erkek olması, büyük ihtimalle D Yapısı'ndaki heykellerin de erkekleri tasvir ettiğini gösterir.

D Yapısı'nın merkezi sütunlarının üzerinde sadece insan kollarının ve ellerinin değil kemer ve peştemallerin de varlığıyla bu T-biçimli sütunların antropomorfik kimliğe sahip oldukları kesinleşmiştir. Fakat kimdir bunlar? Yüzleri hiç işlenmediği için, bugüne kadar bilinmeyen amaçlarla Göbekli Tepede toplanan doğaüstü güçlerle ilişkili oldukları düşünülmektedir. Gayri şahsi karakterleri özellikle daha geç zamanlardaki dini tabulara bağlı olan portre eksikliğini hatırlatır. Kimlik ve anlamları, erken Neolitik Döneme tarihlenebilen, doğal boyutlardaki Urfa heykeline benzer daha naturalist erkek heykelleri ile karşılaştırıldığında belirgin bir şekilde farklıdır. Urfa heykelinin yüzü vardır ve gözleri siyah obsidyen parçalarının eklendiği derin deliklerle belirtilmiştir. Gözlerin ve burnun altında ağızın betimlenmemiş olduğu dikkati çeker. Ayrıca, heykelin V-biimindeki gerdanlığı dışında çıplak olduğu da görülür. Tam olarak belirgin değildir ancak ellerin fallusu (erkeklik organı) tuttuğu düşünülür. Bacaklar betimlenmemiştir, gövdenin aşağısında heykelin yere kolaylıkla kurulmasını sağlayan konik bir çıkıntı vardır.

Göbekli Tepeden ayrı birkaç doğal büyüklükte kireçtaşından insan başı da bulunmuştur. baş kısımlarında kırık kenarlar görülür ve bu nednele büyük olasılıkla bunlar orjinalde daha büyük heykellerin birer parçasıdır. İlginçtir ki, bu başlardan bazıları yapıların dolgusunda bulunmuştur ve bu yerlerin gömülmesi, doldurulması aşamasında buralara merkezi sütunların altına kasıtlı olarak yerleştirilmişlerdir. Bu, Jericho (İsrail), Ain Ghazal (Ürdün) ve Tell Asvad (Suriye) gibi, Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait diğer yerleşimlerden bilinen kült uygulamasını hatırlatır. Ölen kişilerin kafatası gözv-delerinden ayrılmış ve muhtemelen atalarının bir kültü olarak alçıyla "yeni" bir yüz oluşturulmuştur. Dekore edilmiş olan bu kafatasları bir süre sonra, Göbekli Tepedeki heykel başları gibi yeniden gömülmüştür. Eğer ki bu başların ve doğal büyüklükteki heykellerin ataları betimlediğini düşünürsek, anıtsal T-biçimli sütunların daha farklı, daha büyük ve daha güçlü

birşeyleri sergilediği açıktır. Belki de bunları sadece tanrılarla sınırlayarak tanımlayabiliriz.

Göbekli Tepedeki her kazı sezonu yeni ve önemli buluntuları gün ışığına çıkarıyor ve nesnelere görünüşü oldukça iyi bilirse de bazı sürprizlerle de karşılaşılır. Bunlardan biri, 2009 yılında keşfedilen ve 2010 yılında kazısı yapılan, Kuzey Amerika Yerlilerinin totem direklerini anımsatan büyük bir heykeltraşlık eseri olmuştur. Bu heykeltraşlık eseri, dikdörtgen bir odanın kuzeydoğu duvarına yerleştirilmiştir ve orijinalde duvar onu tamamen kapladığından görünür biçimde değildir. 1,92 metre uzunluğa sahiptir. Direk, biri diğerinin üzerinde üç ana motifle nitelenir. En üstteki motif, muhtemelen bir ayı ya da kedigillerden yırtıcı bir hayvanın parçasıdır. Başın ön kısmı, antik dönemde yok edilmiştir, kırık yüzey ise ince kireçtaşı bir kaplamayla kapatılmıştır. Başın altında, kısa bir boyun, kollar ve eller görünür. İnsan benzeri görüntüleri dikkati çeker. Güneydoğu Almanya'nın Hohlestein Stadel'da Aurignacian sit alanında bulunan "aslan adam" gibi, bunun da " karmaşık yaratıkları" betimlediğini varsayarsak bile, bunların insan uzuvları değil de hayvan kolları ve bacaklarını be-

timlemek amacıyla tasarlanmış olabileceği düşüncesini de yok edemeyiz. Kollar (veya bacaklar), yine antik dönemde yüzü kaybolmuş olan başka bir başı tutmaktadır. İnsan başı tutan vahşi yırtıcı bir hayvanın betimi Nevalı Çori ve Göbekli Tepeden elde edilne birkaç heykeltraşlık tarafından iyi bilinir. Bu nedenle, "Löwenmensch" (veya ayı / aslan / leopar) tarafından tutulan başın eksik yüzü muhtemelen bir insana aittir. Bu varsayım, başın altında betimlenen insan kollarıyla daha da güçlenmektedir. Eller diğer ele çarpaz bir şekilde bireyin karnı üzerine yerleştirilmiştir. Bu, T-biçimli sütunları andıran bir üsluptur. Ellerin ve kolların altında, ikinci bir kişi görülür. Şans eseri bu bireyin yüzü, tamamen korunmuştur. Ayrıca kollar ve ellerin de dahil olduğu gövdenin üst kısmı da betimlenmiştir. Ellerin altında tanımlanamayan diğer bir nesne vardır. Kişinin fallusunu gösterdiği gibi çok daha farklı tanımlamalar yapılsa da belki de bu kişi doğum yaparken betimlenmiştir. Direğin her iki tarafında yırtıcı hayvanın kolları altında, büyük yılanlar görülür. Yılanlardan biri kısmen zarar görmüştür. Büyük başları, küçük bir bireyin başı üzerinde yer alır. Yılanların başının altında, en üstteki insanın bacakları olarak tanımlanabilen yapılar görülebilir. Taştan yapılmış olan bu gibi bir parçanın aynı zamanda binyıllar boyunca yaşamayı beceremeyen ahşap örnekleri olduğu da kesindir. Bununla birlikte, şunu da belirtmek gerekir ki, kireçtaşından yapılmış olan totem direği benzeri nesnelere parçaları, bundan yirmi yıl önce Nevalı Çori'de bulunmuştu.

Son zmaanlardaki bir diğer ilginç buluntu da 2009 yılında keşfedilen anıtsal bir kapı taşıdır. Üzerinde sadece yüksek kabartma bir yılan ve üç tane dört ayaklı hayvan betimlemesi yer almaz. Ayrıca daha önce bulunanlardan farklı olarak iki açıklığı vardır. Bu kapıların yapıların girişi olarak işlev görüp görmediği, B Yapısı'ndaki bir buluntuyla öne sürüldüğü gibi, bugüne kadar belirsiz kalmıştır.

Göbekli Tepeden elde edilen zengin buluntuların ortaya çıkardığı yorum büyüleyicidir fakat keşifler Neolitik boyunca orada yer alan olaylara ilişkin en azından bir belirti sunar. Bu yapıların belirli bir kullanımdan sonra kasıtlı olarak ve başlama düşüncesinin bir parçası olarak doldurulduğu açıktır. Bu durum, tapınak alanının kullanım ömrü sona erdiğinde, gömülüşü olarak kabul edilebilir. Doldurma işlemi, yumruk büyüklüğündeki kireçtaşı parçalar ve küçük çakmaktaşı parçaları atılarak yapılmıştır. Göbekli Tepenin kullanımı ve işlevine ilişkin bir ipucu da yine dolguda bulunan sayısız hayvan kemiğidir. Bunlar büyük bir ziyafetin ve büyük miktarlardaki etlerin göstergesidir. Bu ziyafetlerin dini gerekçeleri olsa da uygulama yönü de vardır. Anıtsal yapıları inşa etmek için, geniş çevrelerden çeşitli insanları biraraya toplamak zorunda kalmıştır. Etnografik veriler, bunun en iyi şekilde savurganca harcanan ve aynı zamanda birkaç farklı grubun ürünleri-

nin ve hatta eşlerinin değişimini düzenledikleri buluşma için bir sebep olarak işlev gören festivallerle sağlandığını gösterir. Yine etnografi, farklı toplulukların bu şekilde biraraya gelmesinin sosyal önemini ortaya koyar. Göbekli Tepe'de tekrarlanan festivaller, avcı-toplayıcı grupların ekonomik imkanlarını da vurguluyor olmalıdır. Yeni yiyecek kaynakları ve üretim teknikleri belki de bu vurguya bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Bu senaryoda, dini inançlar ve uygulamalar, yoğun ekim ve tarıma geçmeyi benimsemede önemli bir kilit unsur olmalıdır.

Fakat burada toplananlar ve kutlamalar yapanlar kimlerdi? Göbekli Tepe, bugüne kadar tapınak alanı rolünü tek başına üstlenmiştir. Fakat Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ritüel topluluklarına ve inançların ortak alt yapısına ışık tutan materyal kültürü Yukarı Mezopotamya'dakilerle arasındaki güçlü

Göbekli Tepe is one of the most fascinating Neolithic sites all over the world. It is a "Tell", an artificial mound formed by the construction work of man. But it is not a place for people to live; it consists of several sanctuaries in the form of round megalithic enclosures. It is clear that after a period of time, these sanctuaries were

bağlantıları ortaya koyar. T-biçimli sütunlar ilk defa 1980'lerde şuan Atatürk Barajı'nın altında kalan Nevalı Çori yerleşiminde kaydedilmiştir. Göbekli Tepe Tabaka II'deki daha küçük sütunlara benzeyen sütunlu üç yerleşim daha vardır. Ancak bugüne kadar Sefer Tepe, Karahan ve Hamzan Tepe'de herhangi bir arkeolojik çalışma yapılmamıştır. Bu alanlar tek bir költ topluluğuna ait olan yerleşimlerin bir iç çemberini oluşturur. Bu topluluk bu alanlara hapsolmemiştir.

Bu, Yukarı Mezaopotamya'da, Jerf er Ahmar, Tell Karamel, Körtik Tepe, Hallan Çemi, Çayönü, Tell Abr, Muretbey, Dja'de, Nemrik ve Kermez Dere gibi yerleşimlerde geniş bir alanda kullanılan genel sembollerle kanıtlanmıştır. Körtik Tepe'deki mezarlık alanı dışında hepsi halka ait yapılarla kompleks yerleşimleri tanımlar. Bu kentlerde, ok, plaka ve taş kaselerin yapımında kullanılan düzleştiriciler, Göbekli Tepe'de bulunanlar gibi hayvanlar ve sembollerle bezenmiştir. Yine de diğer bir bağlantı, Nemrik tipi olarak tanımlanan, hayvan biçimli asa ile gündeme gelmiştir. Sembolik dünyaya yönelik bir bakış açısı sunan bu betimlemelerin, yazının icadından önceki dönem hakkındaki kültürel bilgimizi depolayan bir sistem olduğu hayal edilemez birşeydi.

Tüm bu ipuçlarını biraraya getirerek, Göbekli Tepe'nin oldukça gelişmiş ve farklı soyut inanç sistemine sahip olan avcı toplayıcı topluluklar için dini bir merkez olduğu kesinleşmiştir. Göbekli Tepe'deki anıtsal dini mimari, tarihteki kilit olaylardan biri olan tarım ve hayvancılık hakkındaki kanılarımızı derinden değiştirir. "İlk önce tapınak oluşmuştur sonra kent" cümlesi bu süreç için uygun bir tanımlama olarak görülür.

Öncelikle, bu önemli merkezin kazılması için bize izin veren Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, ayrıca Göbekli Tepe'deki çalışmaları finanse eden Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Alman Araştırmalar Fonu'na içten teşekkürlerimizi sunarız.

